

20-Noyabr, 2025-yil

**LINGVOMADANIY VA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI
SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA NUTQIY FAOLIYAT USULLARINI
O‘RGATISH**

Yuldashev Salaxiddin Azamovich

Qo‘qon universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasi mudiri

s.yuldashev@kokanduni.uz

salahiddiny@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0943-3828>

Annotatsiya: *Pragmatik kompetensiya o‘rganilayotgan chet tilida kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo‘lganda takroran so‘rash, uzr so‘rash va hokazolar orqali murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish qobiliyatini nazarda tutadi.*

Kalit so‘z: *Lingvomadaniy, kommunikativ, kompetentligini, madaniy, polisub‘ekt, texnologik, kompleks, sub‘ektiv, metodik, sotsiolingvistik, grammatik, fonetik, leksik, sivilizatsiya, lingvokommunikativ.*

Madaniyatlararo kompetensiya muomala jarayonida madaniyatlarning yaqinlashuvi, bir madaniyat rakursidan madaniyatlarni solishtirish, qiyoslash rakursiga o‘tishdir. Chunki bu jarayonda nutqiy muloqot turli madaniyat va tilga mansub kishilar o‘rtasida sodir bo‘ladi. I.I.Xaleeva madaniyatlararo kompetensiyani «turli madaniyatga va tilga mansub kishilarning o‘zaro hamkorligining xos yig‘indisi» - deb e‘tirof etadi. Olimaning yozishicha, sheriklik, hamkorlik jarayonida turli madaniyatga mansub kishilar bir-birlarining nafaqat madaniyatlaridagi farqni bilib, his qilib qolmay, balki, bir-birlariga «begona», «yot», «notanish» ekanliklarini ham his qilib turadilar⁶. Turli xalqlarga xos bo‘lgan «madaniyat omillari» ijtimoiylashuv sarhadlarini kengaytirib, turfa qadriyatlar sifatida o‘quvchining tafakkuri kengliklarini yanada teranlashtiradi. Madaniyatlararo kompetensiya o‘zga madaniyatga taalluqli qadriyatlardan xabardor bo‘lish orqali talaba shaxsini yangidan shakllantiradi, uning dunyoqarashini kengaytiradi, o‘zga madaniyat hamda uning tarkibi bo‘lgan qadriyatlarga nisbatan hurmat va bag‘rikenglik ruxida tarbiyalanib, komil inson bo‘lib voyaga yetadi. Shu sababdan, bo‘lajak tarjimonlarni tayyorlashga qaratilgan ta’limining maqsadi talabalarning o‘zga lingvomadaniyat bilan muloqot qilishga individual tajribasini orttirish, mazmuni «o‘zga dunyo», vositasi esa ushbu dunyoni tasvirlovchi chet til bo‘lishi lozimligi ta’kidlanmoqda⁷.

Pragmatik kompetensiya o‘rganilayotgan chet tilida kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo‘lganda takroran so‘rash, uzr so‘rash va hokazolar orqali murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish qobiliyatini nazarda tutadi. Pragmatik kompetensiya deganda, gapiruvchi va gap orasidagi bo‘shliq ustiga qo‘yiladigan ko‘prik

⁶ Халеева И.И. «Лингуана» - вклад в культуру мира // «Лингуана-98» Третья международная конференция ЮНЕСКО, Москва, 3-7 июня, 1998. М.: МГЛУ, 2000. – С.29-34.

⁷ Tomalin B., Stempleski S. Cultural awareness. – L.: Oxford University Press, 2012. – P: 7.

tushuniladi. Ya’ni tinglovchi gapni emas, balki gapiruvchining fikr ifodalash uchun soʻzlardan foydalanishdagi koʻzlagan maqsadi, niyati va xohish-istagini tushunishi lozim⁸. Shuningdek, chet tilda ifodalanadigan fikrni adekvat talqin etilishini ta’minlash uchun zaruriy leksik birliklardan oqilona foydalana olish pragmatik kompetensiya deyiladi. Metodist-olimlar chet tilda ogʻzaki va yozma shaklda fikr bayon etishhamda oʻzgalar fikrini tushunishni amaliy maqsad deb e’tirof etishgan⁹. Ushbu tushunchaga tili oʻrganilayotgan xalq madaniyatini oʻrgatish, deb qarovchilar ham mavjud¹⁰. Umuman olganda, chet til oʻqitish metodikasida «amaliy maqsad» yuzasidan mavjud talqinlarda olimlarning fikri bir xil emas, ya’ni ular amaliy maqsadni turli sharoitda turlicha talqin qiladilar. Demak, kommunikativ kompetensiya — bu muloqot qobiliyatlari, bilim, koʻnikma va koʻnikmalar, biznes aloqalari sohasida hissiy va ijtimoiy tajribani oʻz ichiga olgan shaxsning umumiy kommunikativ xususiyatidir.

Muloqot qobiliyati quyidagilardan iborat: muloqot qilish kerak boʻlgan kommunikativ vaziyatning ijtimoiy-psixologik prognozini berish; muloqot jarayonini ijtimoiy-psixologik jihatdan dasturlash, kommunikativ vaziyatning oʻziga xosligiga asoslangan; kommunikativ vaziyatda aloqa jarayonlarini ijtimoiy-psixologik boshqarishni amalga oshirish. Shunday ekan, lingvomadaniy va kommunikativ kompetensiya — murakkab kommunikativ koʻnikma va faoliyat turi boʻlib, yangi ijtimoiy koʻnikmalar, muloqot normalari va cheklovlar, bilim, urf-odatlar, etiket, odob-axloq, ta’limga xos orientatsiyalar hisoblanadi. Tadqiqotchi olim N.Amirov fikricha, «bugungi kunda biz kommunikativ kompetentlik deb ataydigan samarali muloqot qilish qobiliyati har doim koʻplab olimlarni qiziqtirgan. Sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, pedagogika kabi fanlar va boshqa zamonaviy bilim sohalarida shaxslararo oʻzaro munosabatlarni, shaxsning kommunikativ hatti-harakatlarini nazariy oʻrganishga e’tibor qaratilgan»¹¹. Hozirda ham kadrlarni tayyorlashda ularni oʻquvchilik davridanoq samarali muloqot qilishga tayyorlash va muloqot madaniyatiga oid bilimlarini oshirishga qaratilgan tadqiqot ishlarini koʻpaytirishga ijtimoiy ehtiyoj mavjud. Buning uchun esa, bugungi global muloqot makonini shakllanayotgan bir sharoitda «turli xil ta’lim islohotlarini amalga oshirishda, xususan, ta’lim tizimining yangi davlat standartlariga oʻtishida va boʻlajak mutaxassislarni tayyorlashda e’tiborga olinishi mumkin boʻlgan ilmiy tavsiyalarning ahamiyati oʻsib bormoqda. Zamonaviy oʻquv jarayonidagi asosiy maqsad oʻquvchilarni shaxsiy qobiliyatlari, ilmiy salohiyatini bilim, koʻnikma va malakalarini, rivojlantirishga qaratilgan samarali uzluksiz ta’limni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi»¹². Demak, kommunikativ kompetensiya — bu muloqot

⁸ Handbook of communication competence // edited by Gert Rickheit, Hans Strohner. – Berlin. Hubert & Co., Guttingen, 2008. –418 p.

⁹ Мисиров С.А. Касб-хунар коллежларида инглиз тили ўқитишнинг лингводидактик асослари: Пед. фан. ном ... дис. – Т.: ЎзДЖТУ, 2007. – Б: 40.

¹⁰ Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Урок иностранного языка. – М.: Голоса-Пресс, 2010.– С: 223.

¹¹ Амиров Н.И. Таълим жараёнида талабалар коммуникатив компетентлигини шакллантириш. Замонавий таълим. 2020. 3.(88). –Б. 26.

¹² Амиров Н.И. Таълим жараёнида талабалар коммуникатив компетентлигини шакллантириш. Замонавий таълим. 2020. 3.(88). –Б. 26.

20-Noyabr, 2025-yil

qobiliyatlari, bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarga oid ijtimoiy tajribani o‘z ichiga olgan shaxsning umumiy kommunikativ xususiyatidir.

Pedagogik muloqotni tashkil etishda faqat pedagogik maqsad va vazifalardan kelib chiqish mumkin emas, aslida aynan ular faoliyatning asosida bo‘lishi tabiiy. Muloqotning bunday holatida amal qilish xususiyati shunga olib keladiki, o‘qituvchi u bilan doim o‘z fikri, ya’ni faqat «o‘zinigina» talabini bayon qilish orqali muloqotga intiladi. Bolalar bilan muloqotda «o‘zinigina» talabini bayon etish orqali emas, balki «bolalardan» fikr olish, ularning qiziqishlari, intilishlarini nazarda tutib, muloqot qurish muhim, shunda bola o‘z qiziqish va o‘z olami bilan pedagogik maqsadlar radiusida bo‘ladi¹³.

Kommunikativ kompetensiya asosini quyidagilar tashkil qiladi: muloqotni tashkil qilish — shaxslararo muloqot ko‘nikmasi; muloqotni, kontakti saqlash, teskari aloqani o‘rnatish; muloqot natijalarini analiz qilish¹⁴.

Muloqot qobiliyati quyidagilardan iborat: muloqot qilish kerak bo‘lgan kommunikativ vaziyatning ijtimoiy-psixologik prognozini berish; muloqot jarayonini ijtimoiy-psixologik jihatdan dasturlash, kommunikativ vaziyatning o‘ziga xosligiga asoslangan; kommunikativ vaziyatda aloqa jarayonlarini ijtimoiy-psixologik boshqarishni amalga oshirish.

Lingvomadaniy va kommunikativ kompetentlik tushunchasi bilan yaqin aloqador bo‘lgan – shaxsning kommunikativ yadrosi tushunchasi mavjud. “Kommunikativ yadro” tushunchasi yaqinda paydo bo‘lgan va ilmiy tadqiqot ishlarida zamonaviy psixolog A.A.Bodalev tomonidan birinchi marta qo‘llanildi. Shaxsning kommunikativ yadrosi psixologik hodisa sifatida ko‘rib chiqilishi har bir insonda muloqotni yanada muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beruvchi asos mavjud. Bunday asos har qanday katta yoshli insonlarda, bolalar shaxsida ham mavjud bo‘lib, kommunikativ yadrosiga shaxsiy xususiyat va sifatlar kirishi mumkin. Aynan ular oxir-oqibat, muloqot metodi va yo‘nalishi boshqa tomondan, o‘qituvchining kasbiy kommunikativ kompetentligining past darajasi unga professional sifatida o‘zini o‘zi amalga oshirishiga imkon bermaydi, oqibatda umuman, hayotdan qoniqmaslikni tug‘dirishi mumkin¹⁵. Demak, bo‘lajak pedagoglarda muloqotni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beruvchi muloqot metodlari va yo‘nalishlarini to‘g‘ri tanlay bilishlari talab etiladi.

Lingvomadaniy va kommunikativ kompetensiyani shakllantirish nutq faoliyatiga o‘rgatish jarayonida nutqiy faoliyat usullarini o‘rgatuvchi kommunikativ topshiriqlar orqali tashkil qilinadi. Bunday topshiriqlar o‘qituvchi tomonidan tayyorlanib, ularni bajarishning psixologik va metodik omillari belgilanadi.

¹³ Примов Ш.К. Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Тошкент.: ТДПУ.2020. –Б. 9

¹⁴ Закинов Э. Ю. Коммуникативность как базис человеческого общения // Педагогические образование и наука. — № 6. — Москва, 2014. — 82 б.

¹⁵ Примов Ш.К. Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Тошкент.: ТДПУ.2020. –Б. 10.

20-Noyabr, 2025-yil

Ye.N.Zareskayaning fikricha, kommunikativ faoliyat ma’lum tartibda amalga oshiriluvchi izchil harakatlar tizimi bo’lib, ularning har biri xususiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan va muomala maqsadi tomon qo’yilgan o’ziga xos «qadam» sifatida ko’rib chiqilishi mumkin¹⁶. Taniqli tadqiqotchi A.N.Leontevning konsepsiyasiga tayangan holda¹⁷, unda «kommunikativ faoliyat»ning, aniq strukturaviy komponentlardan iborat ekanini ko’rish mumkin.

Lingvomadaniy va kommunikativ kompetentlikning mohiyati va tuzilishini sinchkovlik bilan o’rganish bizga ikkita, o’zaro bog’liq va o’zaro aloqada bo’lgan darajalarni ajratish imkonini berdi: birinchi daraja bevosita muloqotning o’zida kommunikativ kompetentlikning namoyon bo’lishini belgilab beradi, ya’ni insonning kommunikativ xulq-atvorida; ikkinchisi, o’qituvchi kasbiy motivatsiyasining o’ziga xos xususiyatlari va yo’naltirilishi, uning muloqotga alohida ehtiyoji orqali pedagogik-kommunikativ qadriyatlarni kiritishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, muloqot qobiliyati shaxsiy ta’lim, integral sifat sifatida qaralishi kerak strukturaviy tarkibiy qismlari kognitiv, motivatsion, hissiy va xulq-atvor bo’lgan shaxslar uning amalga oshirilishi shaxsning kommunikativ faoliyatining samaradorligini, uning umumiy muloqot qobiliyatini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022–2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida»gi PF-60-son Farmoni.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining «O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida»gi Farmoni. // Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017.
3. Халеева И.И. «Лингуана» - вклад в культуру мира // «Лингуана-98» Третья международная конференция ЮНЕСКО, Москва, 3-7 июня, 1998. М.: МГЛУ, 2000.
4. Tomalin B., Stempleski S. Cultural awareness. – L.: Oxford University Press, 2012.
5. Handbook of communication competence // edited by Gert Rickheit, Hans Strohn. – Berlin. Hubert & Co., Guttingen, 2008.
6. Мисиров С.А. Касб-хунар коллежларида инглиз тили ўқитишнинг лингводидактик асослари: Пед. фан. ном ... дис. – Т.: ЎзДЖТУ, 2007.
7. Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Урок иностранного языка. – М.: Голоса-Пресс, 2010.
8. Амиров Н.И. Таълим жараёнида талабалар коммуникатив компетентлигини шакллантириш. Замонавий таълим. 2020.

¹⁶ Зарецкая Е.Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. - М.: Дело, 2001. 287 б

¹⁷ Ван Дейк Т.А. Язык, познание, коммуникация. - М.: Прогресс, 1989. 112-113 б.

20-Nowabr, 2025-yil

9. Примов Ш.Қ. Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Тошкент.: ТДПУ. 2020.

10. Закинов Э. Ю. Коммуникативность как базис человеческого общения // Педагогические образование и наука. — № 6. — Москва, 2014.

11. Зарецкая Е.Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. - М.: Дело, 2001.

12. Ван Дейк Т.А. Язык, познание, коммуникация. - М.: Прогресс, 1989.

